

HET WOORD VAN DE WEEK

1 februari 1959

VERSCHIJNT WEKELIJKS

12e jaargang nr. 5

Frankering bij
Abonnement
UTRECHT

De Heer
Mevrouw
Mejuffrouw

Onbestelbare exemplaren
terug aan:
Oudegracht 152, Utrecht

Lezingen voor de radio

- 8 Februari — V.A.R.A. 9.45 — Prof. Dr. D. Loenen. Artsen en rechterseed.
Levende Griekse cultuurmonumenten.
15 Februari — V.A.R.A. 9.45 — Prof. Dr. G. Stuiveling.
„De illusie van de toekomst”.

Het Woord van de Week

Humanistische radiolezingen uitgesproken voor de Vara-microfoon.

Administratie: Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht, Postgiro 304960.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4.— p. j., buitenland f 4.60 p. j., losse nummers f 0.25.



Grote en kleine hersenen

Over de gedachte dat de mens zou afstammen van de aap is er een heel oud grapje. Twee mensen praten met elkaar over de afstamming van de mens. „Ze zeggen dat we van de apen afstammen”, meent de ene. „Ja, dat is een rare zaak”, aldus de ander, „ik zou de aap wel eens willen zien, die voor de eerste keer merkte dat ie een mens was.” Er zit wel wat in, in dat grapje. Het laat heel goed zien dat er ergens toch een heel grondige verandering moet hebben plaatsgevonden, toen de mens ten tonele kwam. Daarom is er ook aanvankelijk zoveel verzet geweest tegen de leer, dat de mens afstamt van de dieren. Men heeft het gevoel dat de mens daardoor tot een dier verlaagd wordt. En er is iets in dat zich daartegen verzet. Dat kwam bepaald niet alleen doordat deze gedachte het scheppingsverhaal uit de bijbel omver wierp.

Wat de bijbel betreft, kan men zich er uit redden door de schepping van de mens symbolisch op te vatten. Alleen komt dan wel de vraag op: Waarom dit deel van de bijbel symbolisch begrepen moet worden en de rest niet. Maar dat daargelaten: De vraag van de menswording blijft bestaan. Darwin heeft daarvoor, zoals bekend, de leer opgesteld, dat door toevallige omstandigheden, bijvoorbeeld door stralingen, veranderingen in de voortplantingsorganen plaatsvinden, steeds nieuwe soorten ontstaan; en die soorten zijn in een voortdurende strijd om het bestaan gewikkeld. Op den duur blijven alleen die soorten over, die voor de strijd om het bestaan het best zijn uitgerust. Dat is de theorie van het overléven van de geschiktesten: the survival of the fittest.

Zo zijn om te beginnen de talloze plantensoorten ontstaan. Als men ze vergelijkt met de dode natuur, worden ze gekenmerkt door het feit, dat ze zelfstandige levensvormen zijn, individualiteit bezitten, en zich zelfstandig in leven houden, een zekere doelgerichtheid vertonen. De dierenwereld vertoont bovendien de kenmerken der bewegelijkheid. Dieren kunnen zichzelf voortbewegen. En ze bezitten in toenemende mate bewustzijn; ze hebben weet van de hen omringende wereld en richten zich daarnaar. Ze leven van planten of van elkaar. Ze kunnen zich niet direct voeden met stoffen uit de dode natuur. Daarom verbindt men de voorstelling van de strijd om het bestaan vooral met de dierenwereld en speciaal met de vleeseters. Men denkt dan allicht aan de strijd die de dieren onderling voeren moeten om in leven te blijven.

Maar toch is het wel goed er op te wijzen, dat de strijd om het bestaan niet daarin alleen schuilt. Het gaat ook, en vooral om de strijd tegen de omstandigheden: het klimaat, de bodem, de hele situatie. Die strijd zou ook voortgaan als de dieren elkaar niet belaagden. Die soorten blijken de beste levenskansen te hebben, die in de situatie het beste passen en kans zien de belemmeringen van de omstandigheden het beste te overwinnen. Dat is van belang, als we Darwin's formule op de mens toepassen. Dan gaat het bepaald niet om voortdurende strijd met medemensen of andere levende wezens, maar om de handhaving van de soort tegen de ongunst der omstandigheden in; om de mogelijkheden het menselijk leven zo volledig mogelijk te ontplooien.

Maar wat betekent dat dan? De mogelijkheden van het menselijk leven zo volledig mogelijk ontplooien? Is dat ontplooiing van het dierlijke? Het lijkt geen twijfel dat de mens een dier is. Hij mag dan niet van de apen afstammen, maar aap en mens hebben een gemeenschappelijke stamvader. De mens is een primaat. Hij is met alle vezels verwant aan de natuurlijke ontwikkeling. Hij heeft individualiteit en is doelgericht als de plant; hij kan zichzelf bewegen en heeft bewustzijn als een dier. En toch is hij ook iets anders. Wat is er gebeurd, toen tussen vijfhonderdduizend en een miljoen jaar geleden uit de verschillende voormenselijke soorten door een nieuwe spronggewijze variatie plotseling homo sapiens, de wetende mens, te voorschijn trad? Wat wist hij, dat andere soorten niet wisten en hoe kon dat?

Er is geen simpel antwoord op die vraag. Maar als men het kenmerk van de mens tot de eenvoudigste formule zou willen terugbrengen, dan moet het deze zijn: De mens ontwikkelde zijn grote hersenen. De dieren leven met de zogenaamde kleine hersenen, de zetel van het instinct, dat ze feilloos doet reageren op de omstandigheden. Bij voormenselijke soorten beginnen de zogenaamde grote hersenen in het voor-hoofd tot ontwikkeling te komen. Homo sapiens leeft met deze grote hersenen. Ze zijn zijn verworvenheid. De kleine hersenen zijn niet verdwenen, maar ineengeschrompeld in het achterhoofd van de mens. Zijn instincten zijn verzwakt. Wat heeft hij ervoor in de plaats gekregen?

Ik zou het zo willen zeggen: Als een ander dier de werkelijkheid beleeft, dan gaat het er geheel in op. Het jaagt, vecht, eet, rust, speelt, liefkoost, slaapt, zonder enige beperking. Het is als het ware jacht, vechtlust, honger, moeheid, spel, sexe en slaap. Bij de mens kan dat ook het geval zijn: in de drift, de roes, de angst, de uitputting. Maar normaal is hij niet alleen bij de dingen, hij staat er niet alleen bij, hij neemt er ook afstand van, hij staat er ook buiten. Hij bestaat niet alleen, hij existeert ook. Hij kan de dingen beschouwen, hij kan ze zien buiten zijn eigen directe betrokken zijn op de omstandigheden, hij kan ze afzonderen uit het geheel. Maar zo kan hij ook zichzelf zien los van zijn eigen betrokkenheid. Hij kan ook buiten zichzelf gaan staan en zichzelf, niet alleen beleven, maar ook beschouwen. Hij kent niet alleen subjectiviteit, maar ook objectiviteit. Hij heeft niet alleen bewustzijn, maar ook zelfbewustzijn.

Dat is het bijzondere weten van homo sapiens. Hij weet van de dingen en zichzelf, los van zijn betrokken zijn op de wereld. Daardoor weet hij ook, dat hij zo kan, maar ook zus. Hij kan kiezen tussen waar en onwaar, tussen goed en kwaad. Ja, hij alleen kan weet hebben van waar en onwaar, en goed en kwaad, terwijl het dier slechts besef heeft van bruikbaar of onbruikbaar, prettig of onaangenaam, veilig of gevaarlijk. Het dier is vechtlustig of vreedzaam, zelfgenoegzaam of vertrouwelijk, al naar zijn instinct. De mens volgt evenzeer zijn instincten van zelfhandhaving, sexuele begeerte, en groepsbesef, maar ze werken niet feilloos en missen de inwendige remmen, die het dier beheersen. Een roofdier eet niet meer, dan het behoeft, een hond kan geen soortgenoot doden, de paardrift werkt niet onbeperkt en heeft zijn eigen begrenzingen.

Maar de beperkingen van de menselijke driften liggen niet in die driften zelf besloten. Juist daardoor kunnen ze hem tot het uiterste drijven.

Hij kan een slaaf worden van zijn driften. Daarin ligt voor hem de mogelijkheid van het kwaad besloten. Omdat zijn manier van leven niet gekenmerkt wordt door het instinct, maar door de beschouwing, door het vermogen zich ook los te kunnen maken van de dingen en zichzelf. Zijn vermogen tot beschouwing, zijn geest, zijn rede, zijn voor hem het middel om zich te handhaven en om zijn plaats te vinden in het leven, de natuur en de wereld. Het middel om zich en zijn soort te ontplooien en de levensmogelijkheden te verwerklijken. Niet door ontkenning van zijn instinct, maar door het op te nemen in zijn geestelijk leven.

En waarin bestaat nu het geestelijk vermogen van de mens? In zijn eenvoudigste vorm daarin dat hij de dingen afzonderlijk en op zichzelf kan zien, ook zonder het directe belang dat ze voor hem hebben. Daardoor kan hij ze ook een naam geven. Zo ontwikkelt zich de menselijke taal. Niet door zijn spraakvermogen, dat heeft een papegaai ook — maar door de menselijke geest. En de taal stelt hem in staat ervaringen vast te leggen en vast te houden, en ze over te dragen op anderen. Dat levert hem de cultuur op, die daardoor een typisch menselijke cultuur is. In de cultuur verwerklijkt hij zijn mens zijn. Zij voert hem van het vuur en het wiel tot de technische beheersing van de wereld en de doorvorsing van het heelal. Zij verschaft hem de levenssituatie waarin een nieuwe staat van vrijheid en voltooiing mogelijk wordt. Mogelijk! Niet zeker. Want dat hangt er van af of de mens zijn mogelijkheden ook gebruikt. En goed gebruikt!

Zijn strijd om het bestaan is niet meer — in beginsel tenminste niet meer — een strijd om zelfhandhaving tegenover anderen, maar tegenover zichzelf. Voor de cultuurmens gaat het er om of hij zichzelf verwerklijken of zichzelf vernietigen zal. Of de mensheid als geheel de scheppende krachten weet op te brengen om haar problemen op te lossen en het leven verder te stuwen tot een zinrijke ontplooiing, dan wel of hij een prooi zal worden van de zelfgeschapen cultuur of wancultuur en met deze ten onder zal gaan. Dit is de onontkoombare verantwoordelijkheid die op het mens zijn rust. De mens moet niet krachtens zijn instinct, maar hij kan krachtens zijn geest. Hij kan nee zeggen en zichzelf vernietigen, als de levenswil in hem gedooft is, maar het is zijn aanleg, zijn wezen, zijn lot om ja te zeggen en de erfgerechtigde te zijn van miljarden jaren van wording en voorbereiding.

Daartoe heeft hij zijn cultuur, zijn rede, zijn taal. Als middel tot verstandhouding met medemensen en als middel tot rekenschap tegenover zichzelf. Hij kan de weg volgen van aftuigen en van overtuigen, van afmaken en volmaken.

Hij staat voor de keuze. Want hij heeft zijn geest. Maar ook zijn instinct. Hij zal met beide klaar moeten komen in de beslissing die hij neemt. Hij kan stijgen tot een hoogte waarin hij de wereld verrijkt met zijn menselijkheid. Hij kan afzakken tot een diepte waarin hij het leven vernietigt door zijn beestachtigheid. Aan de beslissing kan hij niet ontkomen. Want hij is een tweeslachtig wezen: het wezen met kleine en grote hersenen. Dat is zijn fatum.

Dr. J. P. VAN PRAAG

Mededeling aan onze lezers

Het begin van het jaar geeft de administratie altijd weer een grote hoeveelheid extra werk doordat de inning van de abonnementsgelden weer voor de deur staat. U kunt ons veel werk besparen door het verschuldigde bedrag voor 1959, t.w. f 4,—, vóór 15 februari 1959 op onze postrekening 30.49.60 over te schrijven.

Op 16 februari gaan onze kwitanties de deur uit en dat betekent 30 ct. kosten en tijd, welke wij graag voor andere doeleinden wilden gebruiken.

Voor uw medewerking onze hartelijke dank.

CENTRAAL BUREAU

STUDIEKOSTEN

Ieder mens moet de gelegenheid hebben te voldoen aan zijn verantwoordelijkheid die voor hem als mens typerend is, d.i. getrouw aan zijn waardebesef, zorg te dragen voor zijn persoonlijke ontplooiing.

De samenstellers van het *Rapport Studiekosten* namen o.m. dit als uitgangspunt bij het behandelen van het vraagstuk van de studiekosten. Prijs f 1,25. Bestellingen bij het Centraal Bureau van het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht. Postrekening 304960.